

HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY

Rendiség és nemzetiségi identitástudat a székelyeknél

„...legelőször a Székelyföld azon időbeli történelmét kell megállapítanunk, a melyből megbízható egykorú adatok maradtak fenn, mielőtt következtetni lehetne valamit arra az időre is, amelyből oklevéli adattal egyáltalán nem bírunk.”

(Connert János)

Lassan nehéz lesz számba venni a székelyek eredetére vonatkozó elméleteket, vélekedéseket: csupán vázlatos áttekintésük már most kisebb kötetnyi terjedelmet igényel.¹ A vita régóta szétfeszítette a szakmai kereteket, bekapcsolódtak dilettánsok – általában ők a végleges megoldás „csalhatatlan” bizonyítékainak birtokosai –, de ennél is aggasztóbb, hogy az olykor merőben különböző táborok egyaránt élelmes politikusai figyelik a csatározásokat, lecsapva a számukra kedvező elméletre és befogva azt – ki-ki a maga szekerébe. A jószándékú egyszerű érdeklődő számára mindez azt sugallhatja, hogy ezen a vitán áll vagy bukik a székelység sorsa, ez határozza meg nemzeti jellegét, és mindaddig, amíg e kérdés megoldatlan, a Délkelet-Erdélyben élő, magyarul beszélő, mintegy 700 000-es lélekszámú embercsoport örökös identitászavarral fog küszködni. Mindazok, akik a régmúlt korok akár valós, de főképpen költött történetéből politikai tőkét próbálnak kovácsolni, szándékosan megfélekednek arról, hogy a *nemzeti identitástudat* nem egy eleve adott, változatlan valami, amit századokon át csak féltve őriztek népek-nemzetek, hanem a történelmi fejlődés bizonyos fokán jelenik meg, és különböző korokban különbözőképpen érvényesül.

A mai ember identitástudata elsősorban nem őstörténeti elemekre épül – ezek túlhangsúlyozásával, a szakmai keretektől való kiszakításával az identitástudatot csak megzavarhatjuk, de meg nem változtathatjuk –, hanem újkori előzményekre, arra az időszakra vezethető vissza, amikor Európának e régiójában a szó korszerű értelmében vett *nemzetté válás* folyamata végbement. Csakis így válik történelmi perspektívából értelmezhetővé az erdélyi tömbmagyarság (nevezhetjük, ha úgy tetszik, székelységnek) több népszámlálás alkalmával is kinyilatkoztatott kollektív opciója, melynek kapcsán egyesek megjátsszák a tanácstalant, mások pedig megpróbálják az eredményt a propaganda nyakába varrni.

Az Erdély délkeleti részében élő székelység, bár emberemlékezet óta magyarul beszél, különleges társadalmi berendezkedése, katonai rendeltetése, kiváltságai következtében a magyarság külön színfoltját képezte, sőt képezi több vonatkozásban ma is E térség lakói a középkorban magukat *székelyeknek* (siculi), azaz a székelyek három rendjének (tria genera siculorum), sőt *nemes székely nemzetnek* (natio siculica) nevezték, az általuk lakott terület pedig többnyire *Terra Siculorum* (=Székelyföld)-ként szerepel, de előfordul a

Regnum (ország=„Székelyország”) megnevezés is Ezek mind egyfajta „szeparatizmusra” utaló jelek. A kérdés csupán az, hogy e „szeparatizmus” a székelység avagy a kor sajátja. Idézzük Szűcs Jenőt: „Ha a 19. században kérdőíveket osztanak ki az emberek társadalmi csoportjelölését illetően, akkor a tipikus feleletek effélék: valaki elsősorban francia vagy magyar, másodsorban katolikus vagy protestáns, radikális vagy konzervatív, harmadsorban bretagne-i vagy zalai, negyedsorban X egyesület tagja, Y futballcsapat szurkolója és így tovább. Ha 1300–1500 táján ugyanilyen kérdőíveket osztottak volna szét (s a történész nem egyebet tesz, mint kérdőíveket tart a források elé), akkor a tipikus feleletek így hangzottak volna: valaki elsősorban a római Szentegyház tagja (vagy görög rítusú, vagy mohamedán stb.), másodsorban X *dominus* vazallusa vagy familiárisa, bretagne-i vagy zalai, harmadsorban lovag, polgár vagy paraszt, negyedsorban a francia vagy a magyar korona alattvalója, 'híve', ötödsorban pedig 'francia' (a szó tágabb 'nemzetiségi' értelmében, mely még mindig csak a francia Északot jelenti) vagy magyar.”²

A székelyek területi-közigazgatási egységei, a *székek* (sedes) szervezete és gyakorlata kezdetben eltért a vármegyékétől, de fokozatosan egyre inkább hasonult ezekhez. Az élükön álló katonai vezető, a korábban sajátos módon választott *kapitány* vagy *hadnagy* (capitaneus, maior exercitus) 1562 után a fejedelem által kinevezett tisztvisselővé válik, majd a székelyek katonai szerepének átértékelődése nyomán végleg eltűnik. A bíraskodás teendőit ellátó *székbíró* (judex terrestris, judex sedis) hivatala az 1560–70-es években szűnik meg, átadva a helyét a *főkirálybíró*nak (supremus judex regius), aki már a vármegyei főispánnak megfelelő állami hivatalnok, mellette megjelenik az alispán szerepkörét betöltő *alkirálybíró* (vice judex regius), valamint a szolgabírói funkciókat végző ún. *dúlók* (dullones). A székek és vármegyék előjárói a XVIII. században már csak tisztségük megnevezésében különböztek egymástól. Hasonló jelenséget észlelhetünk az Alföldön, a Jászkun-kerület (Districtus Jazygum et Cumanorum) története során, melynek különállása szintén középkori kiváltságokban gyökerezett, bírói-közigazgatási önkormányzata a középkorban – akárcsak a székelyeknél – székekre tagozódott, itt is találkozunk a székek *kapitányai*val(!), illetve a jászkun főkapitánnyal (supremus capitaneus). Az utóbbihoz hasonló szerepkört töltött be a székelyeknél 1562-től az udvarhelyi Székely Támadt vár fejedelem által kinevezett kapitánya. A Jászkun-kerület közigazgatási rendszere – szintúgy mint a székely székek önkormányzata – a török utáni időkben lényegében azonosul a vármegyei szervezettel.³

Bár az uralkodók többsége felismerte, hogy a székelyföldi egyre erőteljesebb feudalizálódási folyamatot a székelység katonai potenciálja megőrzése érdekében érdemes késleltetni, illetve, amint Jakó Zsigmond Mátyás király székely-politikájára utalva írja, „a rendiség kínálta tágabb és rugalmasabb lehetőségek irányába” terelni,⁴ ez lassan mégiscsak halad a maga útján, aminek következtében 1767-ben a Székelyföld lakosságának már 38,78%-a jobbágy és zsellér⁵ (azaz a „székelyek három rendjéből”, vagyis magából a székelységből kirekesztett egyén). A székely rendiség, bár beépült az 1437-ben a Kápolnai Unió révén szentesített erdélyi rendi szövetségrendszerbe, saját érdekeinek védelmezésében olykor külön utakon járt. Az e téren mutatkozó szé-

kely szeparatizmus csúcsaként a *közszékelyek* Vitéz Mihály vajdához való, a fejedelem és a rendek ellenében történt 1599. évi csatlakozását szokták említeni, melyet a Báthoryak ingatag székelypolitikája, különösképpen az 1596-os „véres farsang” tett indokoltá, valamint a vajda ígéretei elveszett szabadságaik visszaállítására. E jelenség bonyolult, a feudalizálódó székely társadalom belső ellentéteit is magában foglaló társadalmi háttere, a középkori ember már vázolt specifikus identitástudata eleve kizárja azt, hogy itt valamiféle „etnikai” (román–székely–magyar) konfliktusra gondolhassunk, bár történtek már ilyen irányú célzások is. Különben a közszékelység Mihály vajda melletti korabeli kiállása területileg nem volt egységes: a tordai táborban gyülekező nemeselek maguk tettek tanúbizonyságot arról, hogy „az egész aranyosszéki vitézlő rend, mind lovagok (azaz lófők) és mind gyalogok, azon székbeli urainkkal egyetemben ez országnak mostani közönséges szüksége idején, Mihály vajda ellen nagy örömmel, gyorsasággal és sérítséggel jöttek mellénk...”⁶ Íme, a székelység zömétől kissé távolabb, Közép-Erdélybe beékelődve, a vármegyei nemességgel szorosabb érdekközösségben élő aranyosszéki „vitézlő rend” székely „szeparatizmusa” – a székelységen belül...

Mint ahogyan nem volt társtalan a magyar nyelvterületen a székely területi önkormányzat, úgy a székelyek kollektív rendi kiváltságainak is megtalálhatjuk az analógiáit a már említett Jászkun-kerület katonáskodó lakosságán kívül a szintén katonai szerepük miatt becsben tartott hajdúk körében, akiknek letelepítése és kiváltságokkal való felruházásakor Bocskai István, mint 1605-ben kelt korponai oklevele is bizonyítja, a székely szabadságokat vette mintául.⁷

A mai ember számára talán mindezek után is érthetetlen, hogy a fejedelemiség korának szabad jogállású székelyei miért nem vallhatták magukat nyelvük és kultúrájuk alapján magyaroknak, vagy legalább részben magyaroknak. Pedig ma sem utasítana senki vissza egy eleinte csaknem 100%-os, de később is számottevő adókedvezményt. Bármilyen engedmény „nemzeti” besorolásuk terén – mint például etnikai hovatartozásuk és rendi státusuk csupán elvi különválasztása – támadási felület lehetett volna rendi kiváltságaik ellen. A rendiség fátyla viszont képtelen elrejteni a valóságot az erdélyi viszonyoktól idegen, a nemzeti fejlődés előrehaladottabb fokára jutott népek körében megfordult utazó, Luigi Ferdinando Marsigli előtt, aki a XVII. századvégi Erdélyben hét nemzetiséget vélt felfedezni: a magyart, a szászot, románt, görögöt, örményt, „anabaptistát” (a Bethlen Gábor által letelepített habánokat nevezi így) és cigányt. Igaz, a magyarokra vonatkozóan pontosít: vannak „igazi magyarok”, akik az alacsonyabb vidékeken élnek, és vannak a hegyvidéken elterülő Székelyföldön (Siculia) élő székelyek, akik ugyanazt a nyelvet beszélik, mint Erdély más részein élő társaik, különbség csupán a kiejtésben és néhány, főként a székelyeknél előforduló „szittya szóban” mutatkozik. Marsigli kiváló megfigyelő, akit bár adatközlői kétségtelenül figyelmeztettek a székelyek „nem igazi magyar” voltára, ő másságukat mégsem tartja etnikai lényegűnek, jóllehet, nála a nyelv nem kizárólagos kritériuma a nemzetiség meghatározásának, mert lám, az egyaránt németül beszélő szászok és habánok esetében már ráérez a különbségre, jelezve, hogy ezeknek eltérő a vallása, életmódja, kultúrája, származási helye...⁸

A Habsburg uralmi rendszer bevezetésével járó átalakulások, a pénzt és katonát követelő háborúk, majd a „felemás reformkísérletek”, Imreh István szavaival élve, „nem változtatták meg a székely társadalmat, viszont eléggé jelentős zaklató vagy éppen megnyomorító erőt hoztak működésbe.”⁹ A „nyomorító” újdonságok egyike a quartélyozás, azaz a beszállásolás terhe volt, mely főleg a XVII. század végén és a következő század első évtizedének inséges esztendőiben nehezedett Erdély lakosságára. Lényege, amint azt Szeles János, a XVIII. századi Udvarhely krónikása találóan megfogalmazta, az volt, hogy „minden fizetés nélkül elébb költöztetni”,¹⁰ ám az ezzel járó szokásos kiadásokhoz még hozzáadódott a népet korbáccsal és fenyegetéssel zsaroló német katonák erőszakoskodása, illetve különleges igényeik, mint amikor a „lajtmány (Leutnant=hadnagy) uramnak” naponként „egy asszony-embert” kellett szállítani.¹¹

Az adó terhe nem abszolút újdonság. A székelységet már a fejedelem-ség korában kötelezték előbb alkalmi, „önként felajánlott” segélyek, majd rendes adó fizetésére,¹² de ennek összege még nem jelentett számottevő megterhelést. Az 1691-es Diploma Leopoldinum kimondja: „A székelyek, eme legharciasabb néptörzs, mint eddig voltak, úgy ezután is mentesek legyenek minden adófizetéstől, minden téli és nyári katonai elszállásolás terhé-től, s birtokaik után, amelyeket a hadfölkelés kötelezettsége mellett bírnak, ti-zedfizetéstől és egyéb szolgálmányoktól. Ezek ellenében azonban a haza vé-delmére saját költségükön katonáskodni tartoznak ezután is”¹³ Ennek haszna csupán annyi, hogy hivatkozási alapot szolgáltat az egyre sokasodó panaszle-velek számára, mert a székelység – úgy mond – „jó akaratából” vállalt adóját nem hogy eltörölték volna, hanem mindinkább növelték (1692-ben 22 000 forint; 1693-ban 35 000; 1694-ben 42 000; 1696-ban 66 000; 1699-ben 90 000; 1700–1701-ben valamelyest csökkent 75 000-re, de 1702–1703-ban már 93 750 forint). Később is, midőn az ország adója csökkent (közel egy millióról félmillióra), a székelyek adója 100 000 forintra növekedett, így a XVIII. század húszas éveiben az ország adójának mintegy hatodát tette ki, 17%-át 1724–1727-ben, 16,66%-át 1729-ben. Érthető, hogy a következő időszakban a „székely nemzet” egyik fő sérelme az adó, illetve annak rend-szeressé tétele, mely ellen tiltakoznak 1701 februárjában a székely székek kö-vetei, hangsúlyozva, hogy azt ők „hazafiúságból”, a király iránti hűségéből, a „szép unió és atyafiságos szeretet kedvéért” vállalták, de óvással a jövőre néz-ve.¹⁴ Mindaddig, míg nagyobb csapás nem fenyegetett, a székely rendiség ön-magát konzerváló ösztöne az adó körüli vitákban mutatkozott meg. Az 1729-es országgyűlés elé terjesztett tervezetben a székely székek képviselő a három „nemzet” közötti adóarány megváltoztatását próbálják elérni, javasol-va – figyelemre méltóan korszerű, a század második felében történt adóren-dezési kísérletek által már alkalmazott elvek alapján –, hogy ennek megállapí-tásánál vegyék figyelembe az egyes vidékek szántóföld, rét és legelőmennyisé-gét, valamint ezek minőségét, a marhaállományt, az éghajlatot, a kézműves-ség és kereskedelem fejlettségi szintjét, a városok és falvak állapotát. Az 1730-as országgyűlés alkalmával a székelyek a rendek szemrehányásai nyomán, „hogy a testvéries megegyezésnek egyedül ők állják útját”, elvállalják az or-

szágos adó *hatodrésztét*, de ezúttal is csak „protestatio mellett”, és természetesen csak ideiglenesen.¹⁵

A Rákóczi szabadságharc és az ezt követő inséges, járványokkal sújtott esztendők után, a Habsburgok uralmának erdélyi konszolidációja idején a székelység egyébként egy viszonylag csendes időszakot élt át, a feudalizálódási folyamat immár háborítatlanul bontakozhatott ki, hiszen senkinek sem állt érdekében késleltetni azt, a székely városokban pedig megkezdődött a polgárosodás – főleg Marosvásárhelyen, de intenzív céhes életnek vagyunk tanúi Kézdivásárhelyen vagy Székelyudvarhelyen is (említésre méltó, hogy ez utóbbi helységben 1683-tól „más királyi, s szabad városokban lévő kalamár companiáknak rendi szerént egybeszedett, és az városi magistrátustól helyben hagyott articulusok alatt” működött).¹⁶

A XVIII. század második felétől azonban a Habsburg-kormányzat türelmetlenné válik a központosító törekvései útjában álló, túlságosan lassan bomló rendi társadalommal szemben, és határozott lépésekre szánja el magát széttroncsolása érdekében. A birodalomnak pénzre és katonára volt szüksége, hiszen a hadviselés majdnem tízszer olyan költséges volt, mint a XVII. század elején, ami időszerűvé tette mindenekelőtt az adóprés tökéletesítését. Az adószedést kivonták a vármegyei, rendi hatáskörből, ám nem rendelkezvén még megfelelő létszámú hivatalnoki apparátussal, amely különben önmagában is költséges lett volna, a hagyományos és korszerű eredeti hibridjét dolgozták ki: az adószedőt közvetlenül az adófizetőnek kellett eltartania, ha pedig adóhátraléka volt, akkor a nyakába küldött katonaságot is köteles volt elszállásolni és élelmezni (a fentebb leírt „quartélyozás” keretében). A birodalom másik alapvető szükségletét, a katonautánpótlást hasonlóképpen próbálták megoldani, azaz – Imreh Istvánt idézve – egy „hagyományokat is megnyergelve olcsón korszerűsítő gyakorlat” szerint, privilegizált rétegeket (székely szabadosok, fogarasi kisbojások, stb.) átformálva „önmagát fenntartó katonasággá, ingyenes paraszthadseregé”.¹⁷ A kísérlet már korábban bevált a horvátországi határőrvidékeken, Erdélyben pedig kezdettől fogva pozitív érdeklődés kísérte a román jobbágyság körében, mely így próbált szabadulni földesúri terheitől.

A szabad jogállású székely lakosságot azonban nehéz lett volna érdekeltté tenni a katonaság önkéntes felvételében, ezért a hatalom emberei kezdetben egyfajta rendi-nemzeti demagógiával próbálkoztak. A Báró Schröder ezredes által aláírt, a királynő nevében tett előterjesztésben például ezeket olvashatjuk: „A nemes székely nemzet; kire a régi elejeknek győzelmes ereje és vitélő bátorsága még az anyok tejében is eleredett méltón született katonának mondathatik; annál küssebb (!) kétség lehet azokról, hogy ezen véghelyet őrző militiára teljes örömmel s minden ügyekezettel magokat ne alkalmaztassák; kivált hogy ezen militiának legfőbb okból való indulatja csak ez: hogy Erdélyországnak véghatárjait minden bérohanástól, úgy a molduaiaktól, mint tatároktól oltalmazták...”¹⁸ A hízog szöveg azonban hatástalan maradt, akárcsak a történelmi érvelés, miszerint a székelyek már korábban is „a fejedelmek és császárok katonái voltak”,¹⁹ mert az 1762 nyarán megkezdett toborzás alkalmával a gyergyóiak azzal vágnak vissza, hogy „ők mindig szabadok voltak s katonáskodni is nem rendeletre, hanem törvényeik s kiváltságaik

értelmében szoktak volt, törvényesen rendelt honfitársaik alatt...”²⁰ A sorozóbizottság udvarhelyi tevékenysége, melyet Erdély katonai parancsnoka, Báró Buccow Adolf Miklós irányított, teljes kudarcba fulladt; a székvárosba összesereglett, ellenállásra elszánt tömeg parázs hangulata a főparancsnokot 1762. szeptember 18-án távozásra, valamint arra a belátásra készítette, hogy ez a Székelyföld központjában elhelyezkedő vidék nem annyira fontos a határvédelem szempontjából, hogy érdemes volna érte különösebb áldozatot hozni. A toborzás ezzel korántsem szűnik meg, hanem még nagyobb hévvel és egyre erőszakosabban folytatódik Csík-Gyergyó-Kászón székben, Háromszéken, sőt Udvarhelyszék Bardóc fiúszékében is.

A határország terhétől megnyomorított székek érintett lakói érthető módon mindent megmozgatnak a rájuk zúduló bajok elhárítása érdekében, de a székely rendi kiváltságokon kívül nem találnak semmilyen fogódzót. A XVIII. század hetedik évtizede kezdetén kibontakozó erőteljes rendi hangulat egyrészt anakronisztikusnak tűnik, másfelől egy etnikai szeparatizmus talaján álló székely nacionalizmus létét sejteti, de csak akkor, ha nem ismerjük e hangulat gyakorlati hátterét.

Az egyik ilyen anakronisztikus jelenség Udvarhelyszéknek a 7 székely szék feletti anyaszéki státusának látszólagos reneszánsza volt. Erre utal a háromszéki lófő és gyalog székelyek 1763 júliusában kelt átirata, melyben Udvarhelyszék „közönségéhez” mint a „székely natio főbb tagjai”-hoz fordulnak. Az Udvarhelyszék anyaszéki minőségére való célzás azért is furcsa, mert korábban a többi szék tisztviselői nyilvánvalóan vonakodtak ennek elismerésétől, így az gyakorlatilag csak a nemzetgyűlések ott való tartásában (talán mert a Székelyföld központi részében feküdt) és egy 1505-től bizonyítottan csak 1562-ig működő fellebbviteli törvényszék létében nyilvánult meg. A cím eredete tisztázatlan, a körülötte kialakult mítoszok pedig túlnyomórészt alaptalanok.²¹ Mindez viszont nem gátolta Udvarhelyszék köznemeseit abban, hogy „nemzetmentő” szerepüket komolyan vegyék, és felszólítsák székük tisztjeit, hogy mivel úgymond „súlyos bajai nemcsak székünk, sőt egész nemzetünknek keserves ínségünkkel naponként áradnak”, ezért „méltóztassék a tekintetes officiolatus az egész archiumot [így!] első levéltől fogva utolsó levélig felhánytatni”, kikerestetni a *székely nemzet törvényeit, diplomáit, privilegiáumait, indultumait* [kedvezményeit], *szokásait*, és ezeket hiteles másolatokban kezükhöz adni.²²

A történelemre hivatkozó érvelés, amit a határövezredek felállítását végrehajtó hatóságok ellenében az érintettek megpróbáltak bevetni, korántsem székely specialitás, hanem egy középkorból öröklött divat: ezt tette, mint már láttuk, az ellenfél is, hasonlóképpen Rousseau a Társadalmi szerződés lapjain, vagy az éppen születő román értelmiség nemzeti ideológiája megalapozásakor. Ehhez viszont igazoló oklevelekre volt szükség. A határország terhétől szabadulni vágyók a Tripartitumra, a Diploma Leopoldinumra, a Mária Terézia által elismert szabadságaikra azzal a meggyőződéssel hivatkoztak, hogy mindezek alapjául valamiféle ősi „*schitiai nemes prerogatívák*” szolgáltak. Ezeknek a – bár másolatban vagy korábbi utalásokban való – felbukkanásában bízhattak mind az udvarhelyi, mind pedig a háromszéki közszekelyek. Mindenesetre a székely székek levéltárait kezelő nótáriusokat ettől kezdve

egyre sűrűbben zaklatják nemcsak kollektív, hanem egyéni privilégiumlevelek kiadását célzó kérésekkel is Amennyiben ezek a határorkatonaságtól érintett székemből jöttek, indokoltak, hiszen a székely nemességet bizonyító *armális* levél felmutatásával mentesülni lehetett a katonáskodás terhe alól, de érkezett kérés egészen távolról is, mint 1768 novemberében a Magyarországra áttelepedett Óz Györgyé, aki az udvarhelyszéki levéltárból családja „a nemes szék érdemes nótáriusa assistentiájával” már felkutatott privilégiumlevelét „elkerülhetetlen szükségére nézve” szeretne volna kezébe venni.²³

Partikuláris székely jelenség-e a határorkatonaság szervezése által felkorbácsolt székely rendi hangulat? Kétségtelenül az, két okból is: egyrészt, mert abban az időben hasonló akció (az ismert okokból jószívvel katonának álló románok lakta vidékektől eltekintve) másutt nem zajlott, másfelől, mert egy korábban funkcionáló rendi szeparatizmus előjogait próbálta feleleveníteni. És mégsem az, ha arra gondolunk, hogy ezidőtájt az egész magyar nyelvterület csupa „partikularizmusból” áll, és – amint azt Grünwald Béla találóan megjegyezte –, „az ellenséges hatalom még erősebben hajtja az embereket a partikularizmus formáiba, mert védelmi eszközül szolgálnak ellene.”²⁴ E különálló partikularizmusokat viszont már ekkor összekapcsolja valami, amit például Udvarhelyszék közönsége által a szék előljáráóságához és nemeseihez címzett, 1763-ban kelt felirat egyik passzusából olvashatunk ki: „*egy nemzetből, Hunortól és Magortól egyaránt származtunk* Nagysagtokkal, és azután Schithiából kijövén, egy áron vásárlók meg sován földünköt...”²⁵ Hunor és Magor itt történő említése már nemcsak a székelyek, hanem a székelyek és magyarok közös származásának tudatára utal.

Különben, ha körülnézünk a korabeli királyi Magyarországon, az ottani rendek lelkesedése és feltétlen lojalitása a királynő személye iránt már nem a régi. Mária Terézia újítási kísérletei, mint az 1764 júniusában összeülő országgyűlésen elhangzott előterjesztés az adó emelésére és a nemesi felkelés szabályozására (felmerült ez utóbbi pénzzel való megváltásának gondolata) a rendek határozott ellenállásába ütköztek. Az amúgy is feszült rendi hangulatot fokozza az udvari könyvtár igazgatója, Kollár Ádám Bécsben kiadott műve (*De originibus et usu perpetuo potestatis legislativae...*), melyben egybek mellett a nemesség privilégiumait támadta. A rendek felháborodása arra készteti a királynőt, hogy a könyvet betiltsa,²⁶ de nem jut jobb sorsra az a Kollár könyvét bíráló, az udvar abszolutista törekvéseit pellengérező és a nemesi jogokat védelmező névtelen röpirat sem (*Vexatio dat intellectum...*, szerzője Richwaldszky György kanonok), melyet a királynő parancsára nyilvánosan égetnek el Pozsony piacán 1765. február 18-án.

Mária Terézia tehát kitűnő taktikusnak bizonyult: míg 1764 januárjában a határorkérdésben a közsékelyek kétségbeesésig fokozott ellenállása nyomán sem engedett („Madéfalvi veszedelem”), rögtön utána a magyar országgyűlésen a rendi ellenállás jeleire azonnal visszakozott. Következésképpen az abszolutisztikus manővereivel szembeni elégedetlenség (sem ezúttal, sem más alkalommal) nem vált általánossá, a feszültséggócok mindig lokalizálhatók maradtak mind regionálisan, mind társadalmilag.

II. József ezzel szemben egy türelmetlen és radikális reformer volt: rendelkezései kíméletlenül sújtottak minden rendi kiváltságot, mindenféle be-

idegződést, évszázados rutint. Ez tükröződik a császárral ellenkező tábor összetételén: Magyarországon eleinte lazábban, de a rendi kiváltságokba való beletiprás fokozódó súlyossága arányában a császár ellenében sorakoztak fel és „átmenetileg közös fronton álltak a felvilágosulatlan és felvilágosult nemesek egyaránt”,²⁷ szembehelyezkedett vele Erdély mindhárom kiváltságos rendje, beleértve tehát a szászokat is.

Úgy tűnik, a székelyföldi ellenállás egyik „koordinációs központja” Székelyudvarhelyen volt. Erre utal az a tiltakozó levelekből, illetve ezek másolataiból álló gyűjtemény, amelyet az udvarhelyszéki levéltár ún. *Székely Ládájában* helyeztek el. A marosszéki főkirálybíróhoz és állandó táblához címzett tiltakozó levélben például a következőket olvashatjuk: „Halljuk azt, hogy érkezett volna dicsőségesen uralkodó fejedelmünknek és császárunknak oly parancsolatja a felséges guberniumhoz, mely szerént Erdély egész országának s három nemzetének minden circulussai el bontatván, azokból tíz vármegyéék állíttatnanak fel”. A marosszékiek ezt már csak azért is nehezményezik, mert ilyenképpen székük „két felé szakaszatna”. De – panaszolják tovább a beadványukban – „keservesebb ennél, sőt keservesebb minden történetknél” az a hír, hogy a császár parancsa szerint „a mágnásoknak és nemeseknek is minden allodiális földeik contributio alá fel mérettessenek”. Az udvarhelyszéki nemesek az 1784. február 27-i dátumot viselő levelükben szintén súlyos sérelemként röjék fel, hogy eleik által „sok fáradozással szerzett, keserves vér ontások között változatlanul fenntartott” *ősnemesi szabadságuk* „az új contributio felállításával egészen felbontatni céloztatnék”, ezért kéri a folytonos táblát, hogy „iniciálja” a szék nótáriusait a „kezek alatt lévő archívumból” a *székely nemzet eredetéről, nemességéről, viselt dolgairól* szóló régi iratok kikérésére, melyek alapján a Guberniumhoz címzett „alázatos könyörgő levelet” szerkesszenek.

A Székely Ládában található kis gyűjtemény többi levele hasonló tartalmú és hangvételű (kettőnek még a szövege is azonos). Jellemző az egyik aláíró szenvedélyes hangú bejegyzése: „Én Gróff Teleki Juliánna, néhai Bárá Kemény Sigmond özvegye, ki nemesi szabadságomat életemnél drágábbnak tartom, könyörgök, minék előtte az elvétetnék, vétessék el az életem, azzal nagyobb irgalmasságot vészek.” Figyelemre méltó még az a tény, hogy míg az 1784 elején kelt beadványokat csak egy-egy szék nemesi írták alá, az 1784. augusztus 26-án kelt tiltakozás Erdély vármegyékre való felosztása ellen már a „nemes Udvarhely széki *szabadsággal élő székelyek és nemesek*” nevében történt.²⁸

Nem maradt válasz nélkül a császár 1784 májusában kelt rendelete sem a német nyelv hivatalossá tételéről, melyet egy marosszéki felterjesztés a Lipót-féle diplomára hivatkozva azzal hárít el, hogy „joga van minden hazafinak, ki alkalmas, közhivatalokat viselni s azoktól a német nyelv nem tudása miatt el nem rekesztethetnek. Minden európai tartományok s nemzetek a közigazgatásban azon nyelvvel élnek mellyel törvényeik írják.”²⁹

A székely rendek viszonyulását II. József reformprogramjához egy 1787-ből való, a királyi komisszáriushoz címzett, Udvarhelyszék protokollumában fennmaradt tiltakozó levél összegzi találóan: „Nemzetünk a külső németországi rendtartásra ne erőltessék, törvényünk szerint szabad választá-

sunkból való magunk nemzete tiszteink által tulajdon magyar nyelveinken kormányoztassunk, törvényünk ellen közinkbe bejött jószágatlan tisztek moveáltassanak. A Catholikus atyánkfiainak megváltoztatott magyar és deák oskolája, az eltöröltetett tanuló ifjak házai, fudátiói visszaálltassanak, a többi religión lévő oskolák meghagyattassanak.”³⁰

II. József rendeleteinek visszavonása után a székely rendek fellélegzenek, de sürgősen hozzálátnak a hasonló helyzetek megelőzésének biztosításához. Ezt az igyekezetet tükrözi Marosszék gyűlésének 1790-ben hozott határozata: „Mely nagy romlására, kisebbségére és megalacsonyítására szolgált légyen a dícső magyar nemzetnek az, hogy a maga nyelvétől eltiltatott és minden nemű hivatalbéli dolgok az idegen német nyelven folyni parancsoltattak, csak a nem érzi, az kiben nemzetének és hazájának szeretete soha fel nem találtatott, avagy akármely őket alacsonyító tekintet által annak utolsó szikrája is bennök kioltatott. Hogy tehát ezen nevezetes sérelmünknek orvosságát találjuk, végeztetett, hogy mán túl teljességgel semminémű, akár felsőbbekhez intézendő, akár az alattvalókhöz küldendő levelezésekben, rendelésekben, végzéseken, protokollátiókban, resolútiókban, vagy akár mi némű névvel nevezendő írásokban az vármegye tisztjei német vagy deák nyelvvel élni ne merészeljenek, hanem mindeneket csak magyarul folytassanak ... és kényszerítettessék a F. K. főkormányzó tanács is, hogy a maga alattvalóihoz teendő rendeléseit ne más, hanem magyar nyelven vinni méltóztassék. Végeztett, hogy úgy nevezett normális oskolák mán túl megszűnjenek, és az gyermekek többé német nyelv tanulásra ne erőltessenek.”³¹

A székely rendek úgy érezték, hogy privilégiumaik számára a bécsi udvar abszolutizmusa és centralizációs törekvései ellen hathatós védelmet nyújthatna Magyarország és Erdély uniója, mely az 1790. július 10-én Budán egybegyűlt magyar, valamint az 1790. december 21-től Kolozsvárott ülésű erdélyi országgyűlés egyik vitatott kérdése volt. A székely székek (Csíkszék kivételével) Udvarhely városában 1790. május 29-én tanácskozó megbízottjaik révén elhatározták, hogy követeket küldenek a magyar országgyűlésre, akik „az új királlyal kötendő szerződésekben, hitlevélben és esküvésben nemes Erdélyországot is, mint a szent koronának tagját befoglaltatni kérik és nemes Magyarországnak Erdéllyel lehető szorosabb uniáltatása módjáról értekezzenek.”. Ezt a „lehető szorosabb uniáltatást” azonban, mint az udvarhelyszékiek által kidolgozott unióterv is mutatja, mindenekelőtt rendi kiváltságaik maradéktalan biztosításának érdekében próbálják elérni.³² A kérdést az új uralkodó, II. Lipót döntötte el, midőn 1791 februárjában királyi rendelettel újra különválasztotta az 1782-ben (ténylegesen 1784-től) II. József által (nyilvánvalóan centralizációs terveinek alárendelt okokból) egyesített Magyar és Erdélyi Udvari Kancelláriát, majd válaszképpen az erdélyi országgyűlés uniótervére közölte a rendekkel: „Én ezt az egyesítést több tekintet miatt meg nem engedhetem.”

Ha a határőrezredek felállítása idején fellángolt székelyföldi rendi hangukatot némi fenntartással még partikuláris tünetként könyvelhetjük el, a jelenség II. József korabeli újra jelentkezése már az egész magyar nyelvterületen, a királyi Magyarországon és Erdélyben egyaránt tökéletesen egységes képet mutat. A Mária Terézia-korabeli országgyűlési vitákhoz és röpiratpárba-

jokhoz képest most egy széles fronton szerveződő ellenállással találkozunk, mely főleg a német hivatalos nyelvre vonatkozó rendelet következtében még a nem kiváltságosok egy részét is aktivizálta. A népességösszeírásra és a házak számozására vonatkozó rendelet kapcsán Trencsén és Nyitra vármegyék „minden tartózkodás nélkül” hangot adtak gyanújuknak, hogy „a konskripciónak be nem vallott célja nem lehet más, mint az, hogy a nemesség megfosztatván ősi kiváltságától, rendes katonai szolgálatra kényszerítessék”³³, és megtagadták a rendelet végrehajtásához való hozzájárulásukat. 1787-ben, midőn a török elleni hadjárat folytatásához szükséges újoncállítás kapcsán a császár megyei közgyűlések tartását rendelte el, a már két-három éve nem gyűlésező megyék feltárják sérelmeiket. Mindenekelőtt megtagadják az újoncállítást, mivel ennek kérdésében csak az országgyűlés dönthet, és követelik az alkotmány helyreállítását. Pongrácz Boldizsár táblabíró, Pest vármegye októberi generális ülésén már a jozefinista koncepció átfogó bírálatára vállalkozott: „a mostani egész manipuláció, mind ő felsége, mind az ország interessére nézve nemcsak nem hasznos, de felettébb káros elannyira, hogy ha tovább is megmarad, mint politikum, mind komisszáriátikum, mind oekonomikum oly nagy konfuzióba fog jutni, hogy alig léssen aztán többé mód benne, a publikumot rendes lábra ismét állítani.”³⁴ 1788-ban Nyitra megye volt főispánja, az ellenzék népszerű vezére, gr. Forgách Miklós szemére vetette II. Józsefnek, hogy hálátlanul „megrabolta szabadságától a nemzetet”, és ha a fennálló helyzeten nem változtat, akkor „csak az őt szükségből vagy nagyravágyásból szolgálókra támaszkodhat”³⁵.

II. József rendeleteinek visszavonása, majd főleg a császár halála után Magyarország minden kiváltságos lakosa valóságos örömujjongásban tört ki, egyszerűen divatos lett minden, ami magyar, nyelv, öltözet, „virtus”, a Bécsből (ahová a császár parancsára vitték) visszatérő koronát pedig addig soha nem látott lelkesedéssel és pompával fogadták. A versben ünneplők között ott találjuk a régi erdővidéki székely családból származó, baróti születésű, tanulmányai egy részét a székelyudvarhelyi jezsuiták gimnáziumában végző Baróti Szabó Dávidot is:

*„Megtért szent koronánk! (Hívetlen őrizők,
Hát így kelle hazánk kincsit eladnotok?)
Meggjött szent koronánk, és vele visszajött
A volt régi szokás, nyelv s ruha. Visszajött
A régen kiveszett víg öröm; a rabi
Láncoktól szabados lábra bocsátattunk.
Ispányink nem-igaz kézbe szorítottatott
Székek visszaveszik. Látom az utakat
Néppel töltve; kivont karddal előre megy
Lejtőző lovakon a nemes; hajdani
Nyelvét hallom: örül öltözetén szemem.”³⁶*

A magyar országgyűlés pedig igyekszik, egyéb restaurációs teendői mellett, a nemzet (első eset, amikor idézőjel nélkül használhatjuk ezt a szót!) régi, de újjólág felfedezett kincsét, a nyelvet biztosítani az újabb korlátozó túlkapásokkal szemben, 1790-ben törvénybe iktatva, „hogy a nyilvános ügyek intézésében idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig meg-

tartassék”, továbbá, annak érdekében, hogy „a magyar hazai nyelv jobban terjedjen és csinosodjék, a gymnasiumokon, akadémiákon, és a magyar egyetemen a magyar nyelv- és írástan számára külön tanár fog beállíttatni” (1790: XVI. t.c.).

De térjünk vissza a II. József uralkodása utáni Székelyföldre. Az itteni állapotokat továbbra is konzervativizmus és gyanakvás jellemzi, a rendek meg nem szűnő igyekezete, hogy még létező előjogaikat egyéni és kollektív privilégiumlevelekkel bástyázzák körül. 1792-es vízjelzésű papírra írták például a *registrumát* „azoknak a leveleknek, melyek nevezetesebbek, és vagy az egész Nemes Székely Nációt, vagy pedig ezen nemes vármegyének Udvarhely Circulusát mely ez előtt székely szék nevezeten hívatott illetik és ezen nemes vármegye archivumában találtattak.”³⁷ Ilyen közhangulatban bukkan elő 1796-ban a székelyek történetét a „rabonbánokon” át egészen Attiláig visszavezető *„csíki székely krónika”* címen ismert hamisítvány. Hitelességét mindjárt felbukkanása után kétségsbe vonta gr. Batthyány Ignác római katolikus püspök, Katona István és Benkő József, akik Aranka György és az Erdélyi Magyar Nyelv-művelő Társaság kérésére vizsgálták át, és úgy találták, hogy „sok olyas mondatik benne ami nagyon furcsa”. Ez viszont sem Orbán Balázst, sem Jakab Eleket, sem Szabó Károlyt, sem több kevésbé ismert társukat nem gátolta abban, hogy hitelt adjanak neki és ráépítsék a székelység vonzó, a köztudatban hosszú ideig szívósan élő, de alapjában véve hamis eredetmítoszát. Sokan még ma is hisznek valódiságában, jóllehet, Szádeczky Lajos már 1905-ben egyértelműen bebizonyította, hogy csupán egy elmésen konstruált apokrif kompilációról van szó, melyet egy Sándor Zsigmond nevű csíkszéki ifjú nemes írt egy birtokper megnyerése és nem utolsósorban családja előkelő származásának igazolása érdekében.³⁸

A csíki krónika még nyomtatásban való megjelenése előtt nagy hatást gyakorolt a székelység regionális- és csoporttudatára. 1818-ban, amikor Kilyéni Székely Mihály Udvarhelyszék „gyrásszékének” (széki közgyűlésének) elküldte *A Nemes Székely Nemzet Constitutiói* című munkáját, a gyűlés tagjai fennkölt büszkeséggel vették kézhez, elrendelve, „hogy a Nemzeti Levéltárba örök emlékezetül be tétetve meg tartassék.”³⁹

A krónika felbukkanása, az általa új lendületet nyert rendi hangulat nyomán újból napirendre kerül a „székely nemzeti levéltár” ügye. Udvarhelyszék 1806. október 14-én a Guberniumhoz küldött jelentésében beszámol arról, hogy megkezdődtek az új levéltár építésének munkálatai (tulajdonképpen a már meglévő széki székház kiegészítéséről van szó), amelyeket viszont hátráltat az építész, Ugrai László (aki egyben a szék földmérője is) Marosvásárhelyre történt áthelyezése. Kéri az építkezésre szánt összeg növelését, tekintettel arra, hogy a levéltár *„nem csak ezen széké, hanem az egész Székely Nemzeté”*, továbbá Ugrai László földmérő visszahelyezését, mivel *„Udvarhely az Nemes Székely Nemzetnek metropolisa az országban lévő több nagy circulusokkal egyenlő rangú, inkább illik tehát, hogy innen szolgáljon Maros székere a geometra, mint onnan ide.”*⁴⁰ (Kiemelések: H. G. M.).

Udvarhelyszék rendei szentül hitték, hogy ha Csíkban egy ilyen nagybecsű írás *másolata* előbukkanhatott, az anyaszék levéltárában, mely hitük szerint a *nemzet* levéltárát is magában foglalja, ősrégi szabadságlevelek, törvé-

nyek eredetiben kell hogy lappangjanak. A szék nótáriusai, majd 1804-től az „archivum registratióján” dolgozó „guberniális cancellista” és 1803-tól a melléje rendelt „archivárius” azonban nem sok eredménnyel kecsegtethették a szenzációra váró urakat. Ellenben, akárcsak elődeik, ők is gondosan különválogatják azt, amit a nemzet számára fontosnak tartanak, és a Székely Ládában (vagy Nemzeti Ládában) helyezik el, akárcsak az időközben beérkező és hasonlóképpen értékesnek ítélt adományokat. A Székely Láda tehát nem egy ősi, a szék (egyébként viszonylag régi és gazdag) levéltárától elkülönített „nemzeti levéltár” töredéke, hanem egy XVIII–XIX. században kialakult gyűjtemény. *Önálló „székely nemzeti levéltár” sohasem létezett.*

Az akkori hangulatban viszont, ha meg is fejtette volna valaki e titkot, nem volt tanácsos előállni vele. Ráadásul az ügy tovább gyűrűzött és hamarosan egyenesen botrányossá vált: az 1820. február 1-jén tartott gyűlésen Sombori József kanonok azt állította, hogy biztos értesülései szerint a székely nemzeti levéltár egy része a segesvári archívumban található. A segesvári hatóságok ezt hiába cáfolták, a csíki krónika szellemétől feltűzött székely előljárók egyszerűen nem voltak hajlandók tudomásul venni, hogy a „nemzet archívuma” legenda csupán. Még Szigethi Gyula Mihály, a székelyudvarhelyi református kollégium művelt rektor-professzora is 1826-ban a szemtanú magabiztosságával állította, hogy a szék levéltárában „1100-tól és 1200-tól fogva való leveleket láthatni”.⁴¹ A segesvári magisztrátussal folyó, évtizedekig elhúzódó pereskedésnek pedig a Gubernium is képtelen volt véget vetni, és csak az 1848-as év megrázkódtatásai nyomán merült az feledésbe.⁴²

De hadd jegyezzük meg: a „székely nemzeti levéltár” ügye csak méreteit és pártolói konokságát tekintve partikuláris jelenség. A levéltárak korabeli ostroma viszont annál kevésbé az, hiszen a vármegyei nemesség addig soha nem tapasztalt érdeklődése, a kollektív és egyéni privilégiumlevelek utáni vadászat másutt is ösztökölte a levéltárak kezelőit az ott tárolt iratanyag tüzetes átböngészésére, rendbetételére.⁴³

Az igazsághoz viszont az is hozzátartozik, hogy a XIX. század eleji székely közéletet már korántsem kizárólag a fennebb vázolt makacs rendi defenzíva jellemezte. Itt is egyre erőteljesebb jeleket figyelhetjük meg egy alternatív „hazafiúságnak”, mely főleg Wesselényi Miklós s az általa irányított „vándor patrióták” tevékenysége nyomán aktivizálódik. Erre utal egy Marosszék közgyűlésén lejátszódott incidens. A szónokló Wesselényit a szék főtiszte (a főkirálybírónak megfelelő rangfokozat) félbeszakította, figyelmeztetve őt, hogy nem lévén birtokos a székben, nem is volna joga felszólalni. Válaszképpen a szabadelvűek egy telket vásároltak számára Makfalván, melynek adománylevelét egy Toldalagi Zsigmond által vezetett küldöttség nyújtotta át Wesselényi ezt a gesztust nagylelkűen hálálta meg, iskolát építtetve a kapott telken.⁴⁴ A marosszéki szabadelvűekhez hasonlóan politikai érettségről tettek tanúbizonyosságot 1834-ben az udvarhelyszéki rendek is, midőn a soron következő országgyűlésre a szék követül Wesselényit jelölték és választották meg. A „vándor patrióták” vezére meleg hangú levélben köszönte meg a bizalmat, kötelezve magát a széktől kapott követi utasítás „lelkiösmeretes megtartására”, mivel ez megfelel „a nemes szék hazafiúi érzésének s méltóságá-

nak”, óva a követet „bármilyen rossznak is cselekvésétől, s tág utat nyit minden jónak eszközzésére”.⁴⁵

Politikai tisztánlátásról, a dolgok diplomatikus kezelése iránti fokozódó érzékről árulkodik Csíkszék közgyűlésének 1841 októberében kelt, „nemes Udvarhelyszék tekintetes nemes rendeihez” címzett átirata is, mely tiltakozik két „őrnök” (határőrkatona) meghurcoltatásáért, akiket a „Nemes ezred kormánya” egy „magyar olvasó intézet” létrehozásáért, valamint „a nemes székely nemzet némely sérelmeinek törvényes úton orvoslását” szorgalmazó tevékenységéért vont felelősségre. Csíkszék közgyűlése tiltakozása tárgyát képezte továbbá az a határőrezredekben dívó szokás, miszerint „a székely ezredek az alkalmazatos székely származásúak el mellőzésével, többnyire idegen tisztekkel töltenek el”. E panasz csaknem azonos a Graeven-huszár-ezred „derék és hazafias érzelmű tisztjeinek” az 1790-es magyar országgnyűléshez benyújtott kérvényével, melyben feltárják az egységükben létező áldatlan állapotokat: „Országunk nemes hazafianak káros hátráltatásával és megvetésével ezen Nemes Regementben egyszerre huszonegy, és utóbb is egynéhány idegen nemzetbeli fő-tisztek behozattatván előnkbe tétettek. (...) Mely terhes nekünk, a midőn idegen nemzetből származott kadétek alig vagynak egynéhány hónapokig a Regementnél, sem hadi-kötelességeket nem tudják, sem szülötte nyelvünket, (mely a Magyar Regementeket lelkesíti), nem értik, mégis főtisztségekre igen rövid idő alatt emeltetnek. Ellenben felséges hazánkban nemes magzati kadetságra s altisztségre is nehezen juthatnak.”⁴⁶

Visszatérve Csíkszék 1841-es átiratához: bár kísértenek még szövegében egyes régi beidegződések (vészhelyzetben az „anyaszékhez” való fordulás, a „szabad alkotmányú székely nemzet”-re történő hivatkozás), de nem régmúlt állapotok visszaállításáért kardoskodik reménytelenül, hanem „a józan elhaladást kívánó kor szellemit felfogni tudó magasabbra törekvés nemes érzetétől indítva” már a jövőbe mutat.⁴⁷

A székely történelem partikuláris vonásait próbáltuk végigkísérni, a szűkös keretek miatt ezúttal csak a közéletben, jóllehet, a művelődés is szolgálhatott volna bőven az általunk követett gondolatmenet vonulatába illeszkedő példákkal. Tágabb összefüggésben vizsgálva a jelenségeket valamennyi esetben meggyőződhetünk a partikuláris vonások viszonylagosságáról, vagy távoli vidékeken fedezve fel analógiákat, vagy éppen teljesen általános jelenségekben.

A modern magyar nemzet egyénisége a XVIII–XIX. század fordulóján körvonalazódik világosan, és akkor jutnak a fejlődésük nemzeti szakaszába a régió többi népei is. Mivel a térség történelmi, illetve az adott korban ténylegesen létező államhatárait rávetített nyelvi kontúrok enyhén szólva kusza képet eredményeznének, érthető, hogy az itt létrejövő nemzetek esetében elsőrendű meghatározó kritériumként szerepelt a *nyelv*. Ekkor válik el végérvényesen – és ebben II. József nyelv-rendeletének jelentős szerepe volt – a *magyarságtudat* a szlovákoknál és horvátoknál még elvéve észlelhető hungarus tudattól (a horvát rendek 1790-ben még II. József rendeletei visszavonását együtt ünnepelték a magyar nemességgel, de 1848-ig gyors és látványos fejlődésen mentek keresztül az illír nacionalizmus útján). De, mivel a születő magyar nemzet ideológusai, a specifikus közép-kelet-európai fejlődésnek kö-

szönhetően, szükségszerűen a nemesség soraiból kerültek ki, ebbe az ideológiába szívósan beépültek és továbbéltek a középkori rendi nemzetudat bizonyos elemei. Másfelől, megpróbálva integrálni az ország területén élő nemzetiségeket, a magyar nacionalizmust egy kettős, *államnemzeti és kultúrnemzeti* koncepció jellemezte.

Ezek a többszörös átfedések tették lehetővé a jelenségek félremagyarázását a székelyek esetében, valamint a székely *rendi natio* időnkénti, *modern nemzetként* való konjunkturális feltámasztását célzó próbálkozásokat.

Zavaró tényezőként hatott még a *hun származás* mítosza, mely a birodalomban élő, a rendi társadalomból kirekesztett, hátrányos helyzetű népek emancipációs eszközként alkalmazott prioritáselméletével rokonítható. Tudati alapja alighanem a középkori krónikások utalásaira vezethető vissza, melyek a papok, majd a tanítók tevékenysége nyomán, tekintetbe véve még az iskolát végzettek, írni-olvasni tudók viszonylag nagy számát is, könnyen folklorizálódhattak. Erre ráépül egy második, újkori mítoszártégy Orbán Balázs művének széleskörű elterjedése következtében, aki a fellelt hagyományokat próbálta tudatosan összeegyeztetni a csíki krónika szövegével, így ezek immár míves hun köntösben kerülhettek vissza a népi közegbe. A székely rendek viszont hun származásuk tudatát csupán rendi követeléseik alátámasztásához használták fel érvként, karöltve a magyar nemességgel, mely a tárgyalt korban (és ugyancsak a krónikáknak köszönhetően) szintén hun ivadéknak tekintette magát.

A történelem tanúsága szerint tehát a székelység nyelvében megnyilvánuló magyarságtudata a középkorban nem volt sem erősebb, sem gyengébb, sem fejlettebb, sem visszamaradottabb, mint az Alföldön vagy Dunántúlon élő magyaroké. (Ha ugyan nem vesszük tekintetbe, hogy itt, amint Udvarhelyszék levéltára állagai is mutatják, a magyar nyelvű írásbeliség korábban elterjedt a nép körében és a közigazgatásban, mint Magyarország legtöbb vidékén.) A székelység újkori megnyilvánulásai pedig (amennyiben hajlandók vagyunk különválasztani a rendit a nemzetitől, illetve a mítoszt a valóságtól) egyértelműen bizonyítják, hogy az összmagyarsággal egyszerre és annak szerves részeként érett a szó korszerű értelmében vett nemzeté.

Jegyzetek

1. Kordé Zoltán: A székelykérdés története. Múzeumi Füzetek. Székelyudvarhely, 1991. (a kézirat 1985-ben zárult, azóta a székely tárgyú közlemények újabb hullámmával kell számolnunk).
2. Szűcs Jenő: Nemzet és történelem. Bp. 1984. 89.
3. Liviu Moldovan–Pál Antal Sándor: A székely önkormányzat szervezete a XVI. században. In: Székely felkelés 1595–1596. (Szerk. Benkő Samu, Demény Lajos, Vekov Károly). Bukarest, 1979. 35–46.; Pál Antal Sándor: A Székely székek kialakulása. Székelység. 1990/1.; Berlász Jenő: Közintézményeink a XVI–XVIII. században. In: Régi könyvek és kéziratok. Tanulmánygyűjtemény. Bp. 1974. 155–210. (A székely székekre vonatkozó információk: 198–199.; a Jászkun-kerületre lásd: 171–172.)

4. Jakó Zsigmond: A székely társadalom útja a XIV–XVI. században. In: Székely felkelés 1595–1596. 19–34. (21.)
5. Imreh István: Erdélyi hétköznapiak. Bukarest, 1979. 9–10.
6. Aranyosszék Levéltára a Kolozsvári Állami Levéltárban. Aranyoskönyv, 35–36.
7. Hodgyai Mátyás: Szabad hajdúközösségek Biharban. Székelység. 1990/2.
8. Gianola Albert: Marsili Alajos Ferdinand és Erdély. Erdélyi Múzeum. Új folyam. II. (1931.) 156–169.
9. Imreh István: A rendtartó székely falu. Bukarest, 1973. 8.
10. Szeles János: Székelyudvarhely története. (Közl.: Szádeczky Lajos) Erdélyi Múzeum. XV. (1898.) 400.
11. A nemes székely nemzet képe. (Szerk. Rugonfalvi Kiss István). (a továbbiakban: A nemes székely nemzet képe) II. Debrecen, 1939. 197.
12. Jakab Elek–Szádeczky Lajos: Udvarhely vármegye története. Bp. 1901. (a továbbiakban: Jakab–Szádeczky) 397–398.
13. Szádeczky Kardoss Lajos: A székely nemzet története és alkotmánya. Bp. 1927. 297.
14. Jakab–Szádeczky, 406., 463.
15. Uo. 463–464.
16. Szeles János: i. m. 530.
17. Imreh István: i. m. 11.
18. Szádeczky Lajos: A székely határőrség szervezése 1762–64-ben. Bp. 1908. (a továbbiakban: Szádeczky, 1908.). 256.
19. Uo.
20. Jakab–Szádeczky, 486.
21. A köztudattal ellentétben Székelyudvarhely, az „anyaváros” nem volt a régi időkől kezdve a székelyek főkapitányának székhelye, hiszen a hét székely szék feletti hatáskörrel rendelkező főkapitánnyal csak 1562-től kezdve találkozunk (tulajdonképpen ekkor is csak az 1562-es felkelésben részt vett 6 szék felett rendelkezett), aki egyben a Székely Támadt vár kapitánya, ám ő egyrészt nem a „nemzet” választott képviselője, hiszen a fejedelem nevezi ki, másfelől pedig tartózkodási helye nem az udvarhelyi vár, hanem korabeli szokás szerint saját birtoka. A hiedelem szerint létező ősrégi „székely nemzeti levéltár” pedig, mint látni fogjuk, csupán legenda.
22. Szádeczky, 1908. 403–404.
23. Udvarhelyszék Levéltára a Kolozsvári Állami Levéltárban. 1768. évi registrálatlan iratok. 29.
24. Grünwald Béla: A régi Magyarország. II. kiad. Bp. 1888. 12.
25. Szádeczky, 1908. 419.
26. Ifj. Barta János: Mária Terézia. Bp. 1988. 204.
27. Kosári Domokos: A történelem veszedelmei. Bp. 1987. 135.
28. Udvarhelyszék Levéltára. Székely Láda 25 (II. 13–14.) – 15 összecsatolt lapon itt együtt találjuk a II. József rendeletei ellen tiltakozó leveleket.
29. A nemes székely nemzet képe. II. 139.
30. Udvarhelyszék Levéltára. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1787. 1/7.
31. A nemes székely nemzet képe. II. 139–140.

32. Jakab–Szádeczky, 542–544.
33. Ballagi Géza: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Bp. 1888. 218.
34. Uo. 255–256.
35. Uo. 257–258.
36. Uo. 294.
37. Székely Láda, 87. (V. 5.)
38. Dr. Szádeczky Lajos: A csiki székely krónika. Bp. 1905.
39. Székely Láda, 65. (VIII. 14.)
40. Udvarhelyszék Levéltára. Guberniale dekrétumok. 1806. III. 896. (339.)
41. Szigethi Gyula Mihály: Székely-Udvarhely a Nemes Székely Nemzet anyavárosának leírása. Felső Magyar-Országi Minerva. 1828/3. 1745.
42. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. I. Pest. 1868. 42.
43. Degré Alajos: A magyarországi vármegyei levéltárak története. Levéltári Szemle. 1964. 107.
44. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. IV. Pest. 1870. 24.
45. Jakab–Szádeczky, 558.
46. Grünwald Béla: i. m. 206–207.
47. A levél eredetije Székelyudvarhelyen, Gyöngyössi János tulajdonában. Közölve: Székelység. 1990/2.

Gusztáv Mihály Hermann

Ständeordnung und Nationalitätenidentität bei den Szeklern

In letzter Zeit wurden die Diskussionen über die Urgeschichte der Szekler immer heftiger, die längst den fachlichen Rahmen überschritten und so bei bestimmten Schichten der Szekler zur Deformierung ihrer ethnischen Identität führten.

Die Studie verfolgt die partikulären Züge des öffentlichen Lebens der Szekler vom Mittelalter bis Mitte des 19. Jahrhunderts. Letztlich kommt der Autor zur Schlußfolgerung, daß diese für partikulär gehaltenen Züge im allgemeinen für die gesamtungarische Geschichte typisch sind oder Analogerscheinungen zumindest in entfernteren Teilen des ungarischsprachigen Gebietes zu finden sind.

Um die Wende des 18–19. Jahrhunderts, zur Zeit der Entstehung der modernen ungarischen Nation ist das Ungarnbewußtsein der Szekler klar vom „Hungarus-Bewußtsein“ der mit den Ungarn zusammenlebenden Völkern zu unterscheiden. In diesem Prozeß spielten das Sprachdekret von Josef II. bzw. die dies korrigierenden Diskussionen eine wichtige Rolle. Da aber die Ideologen der in der Entstehung begriffenen ungarischen Nation, dank der spezifischen ostmitteleuropäischen Entwicklung, aus dem Adel stammten, wurden auch bestimmte Elemente der mittelalterlichen Ständeordnung in diese Ideologie fest eingebaut. Andererseits kennzeichneten den ungarischen Nationalismus durch den Versuch, die auf dem Gebiet des Landes

lebenden Nationalitäten zu integrieren, eine staatsnationale und eine kultur-nationale Konzeption.

Diese mehrfachen Überlappungen ermöglichten schließlich die Mißdeutung der Erscheinungen im Falle der Szekler, u. z. die zeitweise auftretenden Versuche der Wiedererweckung der mittelalterlichen Ständenation der Szekler als eine moderne Nation.

Nach dem Zeugnis der Geschichte war das in der Sprache zum Ausdruck gebrachte Ungarnbewußtsein der Szekler im Mittelalter weder stärker noch schwächer, weder entwickelter noch rückständiger als das der Ungarn in der Ungarischen Tiefebene oder in Transdanubien, und seine neuzeitliche Offenbarung (gesetzt den Fall, daß wir das Ständische vom Nationalen, bzw. den Mythos von der Wirklichkeit unterscheiden) beweist eindeutig, daß die Szekler zusammen mit dem Gesamtungarntum und als dessen organischer Teil im modernen Sinne des Wortes zur Nation gereift sind.

Gusztáv Mihály Hermann

Estatism and National Identity of the Székelys

The debates about the prehistory of the Székelys, which have recently become fashionable overreaching the domain of scholarship, have brought about distortions in the ethnic identity of certain strata of Székelys.

This study sets out to enlist the particular features of Székely public life from the Middle Ages until the middle of the 19th century. The author comes to the conclusion, that the assumed particular features are characteristic of the whole of Hungarian history, or their analogies come to light in far away regions of Hungarian language territory.

At the turn of the 18th and 19th centuries however, at the time of evolution of modern Hungarian identity, the Hungarian identity of Székelys and the hungarus identity of other ethnic groups coexisting with the Hungarians are clearly separable. This phenomenon is due to Joseph II's language ordinance and the following debates aimed at correcting the ordinance. As a result of the specific Central-Eastern European development the ideologists of the evolving Hungarian nation came from the ranks of the nobility, certain elements of the medieval national identity of the estates were integrated firmly in this ideology. In addition in an attempt to integrate the national minorities living in historical Hungary, Hungarian nationalism developed a twofold concept of state and cultural identity.

These multiple overlaps made possible the misapprehension of phenomena in the case of the Székelys, the recurrent attempts to resurrect the idea of the feudal natio as the idea of a modern nation in accordance with political aspirations. However, as history proves it, in the Middle Ages the Hungarian identity of the Székelys manifested by their language was neither stronger, nor weaker, neither more developed, nor more backward, than that of the Hungarians living on the Great Plain or in Transdanubia. Manifestations of their Hungarian identity in the Modern Age (if there is willingness to separate feudal from national, or myth from reality) proves conclusively that they became a modern nation together with and as a part of the rest of the Hungarian population.